

УДК 94 (477)

ВИКОРИСТАННЯ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРОПАГАНДИ В УКРАЇНІ У 1920-х – 1930-х рр.

Віктор Доценко

Університет Державної фіскальної служби України
Україна, 08201, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31
E-mail: dozenkov@ukr.net

Проголошення незалежної Української держави привело до кардинальних зрушень в історичній науці. Вже чверть століття триває процес вивчення історії радянської тоталітарної держави та тогочасного суспільства. Серед усієї багатоманітності проблем історії радянського суспільства, які вимагають відповідальної, неупередженої оцінки, необхідно виділити питання взаємодії влади й інститутів радянського суспільства, зокрема, використання компартійними органами засобів комунікації для впливу та контролю за тогочасними громадськими інституціями. В умовах становлення у підрадянській Україні тоталітарного політичного режиму важливу роль у таких комунікаціях мала періодична преса. Метою нашої статті є спроба висвітлити особливості використання періодичної преси компартійними органами для здійснення інформаційно-пропагандистського впливу на тогочасне радянське суспільство та радянських громадян у міжвоєнну добу.

Втілення у життя компартійних настанов проходило через організацію контролю над періодичною пресою та використання її можливостей з метою відкритої та завуальованої пропаганди досягнень радянської влади. Диктатура системи «РКП(б)-ради» базувалася не тільки на насиллі, але й на пропаганді. Вплив на маси, перековування їх – такими були основні завдання відділів агітації та пропаганди партійних комітетів. Вони мали встановити тісні організаційні, ідеологічні й емоційні зв'язки більшовиків з масами, з метою докорінної перебудови найглибших основ повсякденного життя [1].

Основним засобом контролю за пресою та культурним життям мала стати цензура. Газетні та журнальні публікації розглядалися спочатку під кутом їх «ідеологічної витриманості» і лише після цього ставали надбанням громадськості. Уже у перші роки формування в Україні більшовицької владної вертикалі розгорнувся активний процес створення розгалуженої системи контролю за пресою та друком. Досвід

у цій справі був нагромаджений ще у перші місяці після приходу до влади більшовиків у колишній імперії. Влада під різними приводами закривала всі некомуністичні видавництва, редакції газет і журналів. Створювалася власна система державних і псевдогромадських органів для контролю за пресою та видавництвами. Так, при ЦК КП(б)У діяла комісія по боротьбі з дрібнобуржуазною ідеологією, яка відповідала за контроль і цензурування преси та приватних видавництв.

У середині 1922 р. було створено Головне управління у справах друку, на яке покладалось здійснення боротьби з буржуазною ідеологією та цензурування преси та контроль за видавництвами. Цензурний відділ і відділ військово-політичної цензури діяли також при Державному політичному управлінні [2].

Створивши вертикаль органів з контролю за пресою та видавничою справою, компартійні органи на початку 1920-х рр. стали активно використовувати потенціал періодичних видань для реалізації власної політики та доведення до населення необхідних пропагандистських ідеологем. Основними публікаціями тогочасної преси стали звіти про успіхи комуністичного будівництва у країні, опис трудових звершень селян і робітників, боротьба з спекуляцією, приватною торгівлею. Окремо друкувалися повідомлення про важке становище світового пролетаріату, робітничий рух і діяльність комуністичних партій країн Європи та США.

Пресу стали розглядати як наймогутніше знаряддя у боротьбі за вплив на маси. Періодичні видання мали охопити всі сфери життя тогочасного радянського суспільства. Так, у 1920-ті – 1930-ті рр. масового поширення у підрадянській Україні набуває спортивно-фізкультурний рух, який був тісно пов'язаний з армією та флотом. Компартійні органи напрочуд вдало використали тему оздоровлення радянських людей для пропаганди успіхів більшовицького будівництва у сфері побуту, гігієни та поширення знань про здоровий спосіб

життя. Вони протиставили лозунг оздоровлення пролетаріату та поширення у Радянському Союзі масового спорту та фізкультури традиційному для капіталістичного світу визиску робітників і використання їх здоров'я капіталістами для власного збагачення. Державна політика стосовно фізичної культури та спорту розкривалася публікаціями у центральних партійних і радянських газетах, як-от «Вісті ВУЦВК», «Юный Спартак», «Молодой ленинец», «Комсомолец України». Про звершення радянських спортсменів, розвиток фізичного виховання та масового спорту розповідали публікації тижневого додатку до газети «Вісті ВУЦВК» – «Культура і побут». Майже кожного номера хтось із керівників українського фізкультурного руху подавав змістовну статтю на злобу дня, а також про досягнення радянських фізкультурників і спортсменів [3].

У 1930-ті рр. з'являються профільні часописи центрального та регіонального рівнів – «Готовий до праці та оборони», «Фізична культура», «Фізкультурник-ударник», «Фізкультурник Дніпропетровщини», «Фізкультурник Херсонщини» й ін. Проте, основним їх змістом на початку 1930-х рр. стала пропаганда трудових і спортивних звершень і досягнень соціалістичного будівництва перших п'ятирічок. Природно, що в умовах тоталітарної держави періодичні видання використовувались владою для унаочнення змісту та методів діяльності партії у сфері інформаційної політики [4].

З початком 1928 р. сталінської «модернізації» промисловості та радянського суспільства змінюються і теми публікацій періодичних видань. На перше місце виходить питання колективізму, активної участі радянських людей у реалізації програм індустріалізації промисловості та колективізації сільського господарства. Періодика стає творцем радянського міфу про внутрішніх і зовнішніх ворогів молодії пролетарської держави, готується ґрунт для репресій і чисток 1930-х рр.

Особливого значення компартійне керівництво надавало випуску та розповсюдженню серед населення пропагандистської та партійної літератури. Державні видавництва, центральні та місцеві газети друкували в обов'язковому порядку твори партійно-радянських функціонерів. Так, газета «Правда» на першій шпальті друкувала статті та виступи В. Леніна, радянських наркомів, партійних вождів. На початку 1920-х рр. влада організувала видавництво партійно-політичних, науково-популярних газет і журналів. Зокрема, побачили світ журнали «Хімія і оборона»,

«Безвірник», «Молодая гвардия», «Коммунист революции» й ін.

Окремо державні видавництва на початку 1920-х рр. розгорнули друк перекладних творів передових світових письменників, які співчували більшовикам, чи їх твори мали «антибуржуазний, класовий» характер. Так, у вересні 1918 р. нарком освіти Луначарський і М. Горький підписали договір про організацію видавництва «Всесвітня література». Організоване Максимом Горьким видавництво стало елементом програми просвітницької більшовизації та пролетаризації населення, формування власної пролетарської культури та пролетарської інтелігенції [5].

У 1921 р. Максим Горький розпочав видання пролетарського літературно-художнього журналу «Красная новь». Однак просвітницька діяльність видавництва не сподобалась партійним функціонерам. Політбюро не раз розглядало справу про видавництво «Всесвітньої літератури», і в 1921 р. його оголосили приватним, а в кінці 1924 р. його закрили разом із іншими приватними видавництвами [6].

Активно використовувала влада і мережу періодичних видань, які утримували власним коштом тогочасні провладні громадські об'єднання. Так, власні періодичні видання мало Товариство сприяння обороні, авіації та хімії, Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих, Геть неписьменність та ін. Вони видавалися протягом усього періоду діяльності товариств. На їх шпальтах друкувалися постанови, рішення нарад керівних органів організацій, плани та завдання роботи товариств після проведення партійних з'їздів, нарад. У періодиці друкувалися звіти про роботу різних ланок товариств, результати обстежень контрольних органів. Так, до періодичних джерел слід віднести щорічник «Еврейский крестьянин», що виходив протягом 1925-1926 рр. під егідою видавництва ТЗЕТу та КОМЗЕТу. У 1927 р. побачив світ перший номер журналу «Трибуна» Центрального Правління ТЗЕТу. В Україні друкованим органом УкрТЗЕТу був журнал «Соціалістична борозна». Примірники журналу знаходяться у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України у матеріалах 571 фонду. У журналі друкувалися рішення правління, плани роботи товариства. Існувала окрема рубрика «Матеріали з місць», де висвітлювалася робота місцевих партійно-радянських органів, відділень товариства.

Крім того, матеріали з питань життя певних національних груп друкувалися у національ-

ній періодичній пресі. Зокрема, про життя єврейської громади підрадянської України розповідали загальносоюзні та республіканські газети, що виходили російською мовою та мовою ідиш. Це були видання державних органів різних рівнів. Зокрема, виходила газета «Дер Эмес», «Єврейський селянин» (органу ЦК КП(б)У: щотижнева газета, з 1930 р. має назву «Соціалістичне село»), «Життя національностей» і регіональні періодичні видання.

Серед періодичних матеріалів, що розповідають про діяльність добровільних товариств, слід окремо виділити так звані одноденні газети. Вони виходили до певної події, наприклад, до місячника «Оборони» чи «Дня хімії», або до «Дня авіації». У травні 1924 р. Товариство друзів авіації і повітроплавання України та Криму провело Всеукраїнський тиждень повітряного флоту на селі. Тиждень мав збільшити чисельність товариства за рахунок селянства та зібрати кошти на будівництво авіазагону Український селянин. Під час кампанії Київське відділення ТАПУК організувало випуск двотижневого журналу «Авиация и воздухоплавание», який активісти товариства мали розповсюджувати серед українського селянства^[7].

За рішенням Президії ЦР Тсоавіахіму упродовж 1928 р. «Тижні оборони», які проходили серед радянського селянства, мали висвітлюватись тсоавіахімівськими та місцевими газетами і журналами у публікаціях присвячених святку «День урожаю». Основними гаслами публікацій затверджувались тези «Зміцнення сільського господарства зміцнює оборону СРСР», «Селянин, вступаючи до Тсоавіахіму і зміцнюючи оборону СРСР, ти захищаєш свій урожай від ворогів» [8].

Основним змістом газет і журналів 1920-х рр. були питання радянського будівництва, рух за ударництво, у вигідному для влади світлі подавались міжнародні події, публікувались інформаційні повідомлення про досягнення світового робітничого руху, про боротьбу комуністичних партій з міжнародним капіталом. Так, на початку 1920-х рр. у листівках, що поширювались в єврейських містечках, наголошувалось на тому, що у проблемах містечка винні сіоністські організації та їх ідеологія, яка допомагає багатому та нехтує інтересами бідняків. Обговорювались альтернативні шляхи розвитку єврейської комуністичної сільськогосподарської кооперації, наголошувалось на економічних успіхах єврейських артлей і ТСО-Зів.

У межах «Декади оборони» 1928 та 1929

років у селах працювали пересувні «агіттанки», «агітфургони» й «агітлітаки». Вони розповсюджували серед селян спеціальні випуски газет, а також агітаційні брошури присвячені розвитку Червоної армії та ролі червоноармійців у колективізації села. Кампанія проходила під гаслами: «Ні одного колгоспу без осередку тсоавіахіму», «Ні одного колгоспника поза членством у Тсоавіахіму», «Ні одного члена Тсоавіахіму поза рядами колгоспу». У базарні та святкові дні серед селянства організовувались сільськогосподарські конференції, поширювались пропагандистські листівки, які розповідали про досягнення колгоспного ладу, працювали пересувні тири та театри [9].

Преса висвітлювала окремі моменти агітаційних та ударницьких кампаній. Тсоавіахімівська преса у 1920-ті рр. висвітлювала ударництво та соціалістичних змагань. Зокрема, про засіви «гектарів оборони» вперше писалося у газеті «На страже» 1926 року. У статті розповідалось про організацію в одній із військових частин посівної кампанії «Військові рядки». У 1928 р. у тій же газеті зазначалось, що потрібно використовувати потенціал військових гуртків, які існують на селі. «Потрібно розширювати військовий клин! ...Кожний гурток військових знань має поставити перед собою завдання – засіяти свій клин. При засіві потрібно добитися введення агромінімуму. Потрібно використовувати всі можливості, щоб збільшувати урожай «рядків оборони» [10].

Висвітлювались також кампанії – «Перший сніп – на оборону країни», «Засіваємо гектар оборони» та інші [11].

11 жовтня 1929 р. у газеті «На страже» знову публікується стаття про «засіви оборони» під назвою «Засіваємо гектар воєнізації». У статті розповідалось про те, що осередки Тсоавіахіму Центральної Чорноземної області РСФРР засіяли гектар озимої пшениці у фонд оборони країни та закликають інші осередки Тсоавіахіму наслідувати їх приклад. Стаття стала офіційним початком реалізації у 1930 році кампанії «Гектар оборони» [12].

Публікуються агітаційні збірники, плакати, листівки, відозви, що роз'яснювали масам суть партійно-державної ідеології та досягнень уряду.

У брошурах та агітаційних виданнях Всеукраїнського ТЗЕТу змальовувались успіхи переселенців, описувались переваги життя єврейства у переселенських районах. Видавалась література для проведення агітації серед єврейства містечок, а також серед інших національних груп для поповнення членської маси това-

риства. Так, у 1928 р. Український ТЗЕТ видав брошуру учасника Полтавської делегації на єврейські фонди Епштейна під назвою «В Єврейських селищах». У брошурі яскраво змальовувалися соціалістичні досягнення у житті єврейських переселенців. За домовленістю з Одеською філією товариства, місцевий тижневик «Одессер Арбатер» випустив агітаційно-пропагандистський номер про структуру та діяльність ТЗЕТу [13].

Тільки за період з 1925 по 1928 рік Всеукраїнський ТЗЕТ видав брошуру Фінкеля «Єврейське землеробство в СРСР» (8 тис. екземплярів), а також брошуру «Необхідні дані для переселенця» (10 тис.), брошуру Кантора «На пам'ять переселенцю» (5 тис.), збірник пісень «На єврейських полях», а також Звіт про 1-й Всеукраїнський з'їзд, листівки трьома мовами та іншу літературу. В Україні розповсюджувалися видання центрального правління товариства [14].

Український ТЗЕТ постійно залучав до агітаційної роботи єврейську радянську пресу. Постійно друкували повідомлення товариства газети «Дер Эмес», «Дер Штерн», «Юнге Гвардія», а також журнали центрального правління ТЗЕТу «Трибуна», українського Правління ТЗЕТу «Соціалістична борозна».

Відділення товариства замовляли у місцевій пресі статті та нотатки про успіхи серед переселенців. Так, Харківська організація випустила протягом 1926 року 20 статей, Бердичівська – 24, Уманська – 12. Крім того, в окружних центрах – Кременчуці, Зінов'євську, було надруковано агітаційних одноденних газет під егідою ТЗЕТу загальним тиражем у 50 тис. екземплярів [15].

На місцевому рівні філії Всеукраїнського ТЗЕТу випускали одноденні газети, стінгазети, присвячені роботі товариства та радянських органів з питань переселення й облаштування єврейських переселенців. Як правило, газети та повідомлення у місцевій пресі випускались до агітаційних тижнів товариства. Так, до тижня ТЗЕТу, Київська філія товариства випустила одноденну газету «До хліборобства», присвячену проведенню лотерейної кампанії в окрузі. У газеті розповідалось про причини переселенського руху, приводились розповіді переселенців-колоністів, що переважно носи-

ли агітаційний характер. Надавалась інформація з питань переселення євреїв до Бірбіджанського автономного району.

Луганське відділення ТЗЕТу у 1928 році видало одноденну газету «За заповітом Ілліча», Тульчинське окружне відділення товариства до тижня ТЗЕТу видало газету «Земля зовет» [16].

Отже, у першій половині 1920-х рр. компартійні органи активно використовували потенціал колишньої російської журналістики. Але вже у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. змістовий та естетичний рівень видань помітно падає. Їх зміст усе більше пронизують ідеологічні та політичні кліше та партійно-радянські стереотипи. Нові журналісти, наспіх підготовлені радянськими вузами, мали низький фаховий рівень і рівень галузевої компетенції. У результаті видання втратили своє інтелектуальне й аналітичне наповнення та перетворились на рупорів радянських компартійних органів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі / Станіслав Кульчицький. Кн. 1. – К.: Темпора, 2013. – С. 163.
2. Молоткіна В.К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.): Дис... к. іст. н.: 07.00.01. – історія України / В.К. Молоткіна. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С. 160.
3. Тимошенко Ю.О. Історичні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в радянській Україні в 20-40-ві роки ХХ ст. / Ю.О. Тимошенко. – К.: ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2014. – С. 70-71.
4. Там само. – С. 34.
5. Попович М. Червоне століття / М. Попович. – К.: АртЕк, 2005. – С. 257.
6. Там само. – С. 258.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1, оп.2, спр.1712, арк.7.
8. Державний архів Російської Федерації, ф.8355, оп.1, спр.5, арк.4-5.
9. Малиновский Л. Вторая «неделя обороны» / Л. Малиновский. – М.-Л.: ОСОВИЯХИМ, 1928. – С. 29.
10. На страже. – 1929. – 16 апреля.
11. Боевой отряд советских патриотов. Очерк истории ДОСААФ УССР / За ред. Д.Д. Пиха. – К.: Молодь, 1976. – С. 55.
12. На страже. – 1929. – 11 октября
13. ЦДАВО України, ф.571, оп.1, спр.265, арк.16.
14. Журба М.А. Шестикутна зірка над полем: Життя та смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20-30-ті роки ХХ століття) / М.А. Журба, В.О. Доценко. – К.: «МП Леся», 2005. – С. 108.
15. Звіт правління УкрОЗЕТу (до II Всеукраїнського з'їзду ОЗЕТу 15-18 грудня 1928 року. – Х.: УкрОЗЕТ, 1928. – С. 20.
16. ЦДАВО України, ф.571, оп.1, спр.265, арк.12.

Доценко Віктор Використання періодичної преси при здійсненні пропаганди в Україні у 1920-х – 1930-х рр.

У статті на основі аналізу монографічної літератури та періодики робиться спроба визначити основні напрямки та способи використання державними органами періодичної преси для здійснення партійно-радянської пропаганди в Україні у 1920-1930-ті рр.

Ключові слова: періодична преса, тоталітарний режим, більшовики, пропаганда

Доценко Виктор *Использование периодической прессы при осуществлении пропаганды в Украине в 1920-е – 1930-е гг.*

В статье на основе анализа монографической литературы и периодики делается попытка определить основные направления и способы использования государственными органами периодической печати для осуществления партийно-советской пропаганды в Украине в 1920-е – 1930-е годы.

Ключевые слова: периодическая пресса, тоталитарный режим, большевики, пропаганда

Docenko Viktor *Using periodical press during the propaganda process in 1920-1930*

In the article on the basis of analysis of monographic literature and periodic is made an attempt to identify the main trends and ways by public authorities using the periodical press for Soviet propaganda in Ukraine in 1920-1930s.

Implementation of party instructions was held by organizing the control over the periodical press and using its capabilities to make an opened and covert propaganda of Soviet power achievements. Dictatorship of system «RCP(b) – council» based not just on violence but also on propaganda. The impact on the masses, their reformation - these were the main task of the departments of agitation and propaganda of the party committees. They had set a tight organizational, ideological and emotional connections of the masses with Bolsheviks, with the aim of a radical overhaul of the deepest foundations of everyday life. The main means of the control over the press and cultural life had become a censorship. Already in the early years of formation in Ukraine Bolshevik power hierarchy turned on an active process of creating an extensive system of control over the press and printing. Experience in this case was piled up in the first months after coming to power of the Bolsheviks in the former empire. The authorities under various pretexts closed all non-communist publishing houses, newspapers and magazines. Was created its own system of government and pseudo public bodies to monitor the media and publishers.

By creating a hierarchy of controlling over the press and publishing bodies, Communist Party authorities in the early 1920s began to actively use the potential of periodicals to implement their own policies and bringing to the public the necessary ideological propaganda. The main publications of that time press were the reports of the successful communist construction in the country, labor achievements description peasants and workers, the fight against speculation, private trade. Press was seen as the most powerful tool in the struggle for influence on the masses. Periodicals covered all aspects of contemporary soviet society life.

Thus, in the first half of 1920s the Communist Party authorities have been using the potential of the former Russian journalism. But in the late 1920s - early 1930s the content and media aesthetic level drops significantly. Their meaning is increasingly penetrating the ideological and political clichés and stereotypes of the Soviet party. New journalists, hastily prepared by Soviet universities, had low professional level and sectoral level competence. As a result, the publication has lost its intellectual and analytical content and turned into mouthpieces of the Soviet Communist Party.

Keywords: periodicals, totalitarian regime, Bolsheviks, propaganda

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 05.07.2016 р.